

‘...એનું વખાણ સદા સુણાવજો’

□ વિપુલ કલ્યાણી, વેમ્બલી

ગુજરાતી શબ્દકોશો છેલ્લાં આઠસો વરસમાં જબરી હરણફાળ ભરી છે. ગુજરાતી ભાષાનો કદાચ પહેલવહેલો શબ્દકોશ ઈ.સ. ૧૨૮૦માં ઠક્કુર સંગ્રામસિંહે રચ્યાનું કહેવાય છે. એ પછી વીર નર્મદના ‘નર્મકોશ’ સહિત નાનામોટા અનેક કોશો પ્રકાશિત થયા છે તેમ ઈતિહાસ નોંધે છે. ગુજરાત વિદ્યાપીઠનો ‘સાર્થ ગુજરાતી બેડણીકોશ’ એ સૌમાં મોખરાને સ્થાને છે. એ સૌની ઉજ્જવળ પ્રવૃત્તિથી અને ભાષાની તંતોતંત ખિદમતથી ભાષાનું તેજ પ્રગટ્યું છે. ... અને હવે, એકવીસમી સદીના આ ઉઘડતા દાયકે, ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીના પૂરા સાથ-સહકારમાં સંમીલિત બનતાં-બનતાં અને સૌને સાંકળતાં-સાંકળતાં, રતિલાલ ચંદરયા રચિત ‘ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરી’ લોક-અર્પિત થઈ રહી છે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ દ્વારા પ્રકાશિત ‘ખિસ્સાકોશ’, ‘વિનીત બેડણીકોશ’ અને ‘સાર્થ ગુજરાતી બેડણીકોશ’, કેશવરામ કે. શાસ્ત્રી સંપાદિત ‘બૃહદ્ ગુજરાતી કોશ’ના બંને ખંડો, પાંડુરંગ ગણેશ દેશપાંડે રચિત ગુજરાતી-અંગ્રેજી અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી શબ્દકોશો, નરહરિ કે. ભટ્ટ સંપાદિત ‘અંગ્રેજી-ગુજરાતી વિનયન શબ્દકોશ’, પ્રબોધ પંડિત રચિત ‘ફોનેટિક એન્ડ મોર્ફોલોજીક ફિક્શન-સી ઑફ ગુજરાતી લેંગ્વેજ’, શાંતિલાલ શાહ (દામકાકર) રચિત ‘વિરુદ્ધાર્થ શબ્દકોશ’ તેમજ ઈશ્વર દવે રચિત ‘થિસોરસ’માંથી કેટલાકને આ ડિજિટલ શબ્દકોશમાં સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. વર્તમાન તેમજ ભાવિ પેઢીઓની જરૂરિયાતોને પૂરી કરે તેવી રચના આ ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરીમાં કરવામાં આવી છે. આ તમામ આદરપાત્ર કોશોને આવરતો આ પ્રકારનો આ પ્રથમ તેમજ એકમાત્ર શબ્દકોશ છે.

આપણા આદરપાત્ર શબ્દકોશકાર મગનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈએ ‘સાર્થ ગુજરાતી બેડણીકોશ’ની પાંચમી આવૃત્તિના નિવેદનમાં લખ્યું છે તેમ, ભાષાની સેવાને માટે અખૂટ ક્ષેત્ર પડેલું છે - કામ કરનારા જોઈએ. આવું કામ કરનારા એક એટલે રતિલાલ ચંદરયા. આ સમગ્ર પ્રકલ્પના ‘વિશ્વકર્મા-પુરુષ’ ૮૪-વર્ષીય રતિલાલ પ્રેમચંદ ચંદરયાએ આ ભગીરથ કામ પાર પાડવાને સારુ સક્રિયપણે, તનથી, મનથી, ધનથી મહાયાગ માંડ્યો હતો. ગુજરાતી ડાયસ્પોરાના એક અગ્રગણ્ય ઉદ્યોગવીર ચંદરયા પરિવારે, કેન્યાના પાટનગર નાઈરોબીથી આરંભી આજે જગતમાં ઠેરઠેર પોતાનો ધંધોધાપો સુપેરે વિકસાવ્યો છે. આ મહાભારત-શું કામ પૂરા બે દાયકાને આરે હાલમાં પરિપૂર્ણ થયું છે.

શરૂઆતનાં વરસો આફ્રિકામાં ગાળ્યા બાદ હાલ લંડન સ્થાયી થયેલા રતિભાઈ

ચંદરયાને શાળા-મહાશાળાનું બહુ ઝાઝું શિક્ષણ મળ્યું નહોતું. તેમ છતાં સ્વપ્રયાસે ગુજરાતીનો મહાવરો કેળવતાં-કેળવતાં ગુજરાતી શબ્દરચનાશાસ્ત્રને ક્ષેત્રે એમણે અપ્રતિમ અને ગણનાપાત્ર કામ કર્યું છે. ૧૯૪૬ના અરસામાં એક જૂનું રેમિંગ્ટન ગુજરાતી ટાઈપરાઈટર ખરીદી લાવી આપમેળે ગુજરાતી ટાઈપિંગ શીખેલા ત્યારથી ગુજરાતી ભાષાને પણ આધુનિક ઉપકરણોનો લાભ મળે તે માટે તેમની મહેચ્છા જાગી. ત્યારથી જ તેઓ આ ક્ષેત્રે પ્રયત્નશીલ છે. અદ્યતન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ અહીં થયો છે અને શબ્દભંડોળનાં વિધવિધ રૂપાંતરોનું કમ્પ્યુટરીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. આટલું ઓછું હોય તેમ વળી 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' પણ અહીં સરળતાથી ઉપલબ્ધ છે. એમનું સૌથી મોટું અને વિશિષ્ટ કામ તો આ 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' સર્જવાનું છે. ગુજરાતી ભાષાની જોડણી સરળ નથી, એવો મોટા ભાગના ભાષકોનો અનુભવ છે. વળી, વિદ્વાન ભાષાશાસ્ત્રીઓ પણ કહે છે કે 'સાર્થ ગુજરાતી જોડણીકોશ' માંના જોડણીના નિયમો સાચી જોડણી કરવામાં સહાયભૂત થતાં નથી. આ પરિસ્થિતિમાં 'ગુજરાતી સ્પેલચેકર' આશીર્વાદરૂપ નીવડશે એ નિશ્ચિત છે. છાપકામ જેવા વ્યવસાયને તેનાથી મોટી સગવડ પ્રાપ્ત થશે. આમ, આ સઘળાં કામોનો જોટો જડવો મુશ્કેલ છે. રતિલાલ ચંદરયા જેવા એક જાજરમાન તપેશરીનું સોણલું હવે, સ્વપ્રયાસે, ફોર્મ્યું છે, કોબ્યું છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં તત્કાલીન પ્રમુખ ધીરુબહેન પટેલે આ પ્રકલ્પને અનેક કલાકો આપ્યા છે અને તેનાથી ખૂબ પ્રભાવિત થયાં છે. એ કહેતાં હતાં : "ગુજરાત સરકાર, ગુજરાતની યુનિવર્સિટીઓ અને અમારા જેવી સાહિત્ય પરિષદનાં કામ તમે કરી રહ્યા છો." આટલું ઓછું હોય તેમ વિનોદ અધ્વર્યુ, ફુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક, રસેન્દ્ર પંડ્યા, બાબુલાલ મ. શાહ તેમજ ચંદુભાઈ એમ. શાહ સરીખા વિદ્વાન તજજ્ઞોનો અનુભવ પ્રકલ્પના ખરાપણાની ચકાસણી કરવા માટે ધીરુબહેને મેળવી આપ્યો હતો.

ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીએ એકદા લખેલું : "શબ્દકોશ જેવી પ્રવૃત્તિઓ માટે તો બધી જ દિશાઓ ખુલી છે. આ માટે ગુજરાતી દિમાગો કેટલા તૈયાર છે ?" ગુજરાતી ભાષામાં કામ પાડતા દરેક સામયિકને આજે ઉત્તમ સમજશક્તિ અને જ્ઞાનવાળા પ્રૂફરીડરો પણ મળી શકતા નથી. પુસ્તકપ્રકાશન-ક્ષેત્રે પણ એની મૂંઝવણ આપણને જેવા મળે છે. વળી, ભાષા-સાહિત્ય-ક્ષેત્રે કામ કરતી કુડીબંધ અગ્રગણ્ય સંસ્થાઓની પણ મુશ્કેલીઓ પારાવાર જેવા મળે છે. તો પછી નિશાળો, કોલેજો તથા યુનિવર્સિટીઓમાં ક્યાંય ઝાઝી અરાજકતા વ્યાપી હોય, ખરું ને ? એ દરેકને આ ગુજરાતી ડિજિટલ ડિક્શનરી દ્વારા ફાયદો જ ફાયદો થવાનો છે. આ સામગ્રી અમુક્તમુક દાન સામે મેળવી શકાશે. આ તેમજ અન્ય આનુષંગિક કામને સદાયને માટે ચાલુ રાખી શકાય તે માટે આ અને આવા દાનના ભંડોળનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે. કમ્પ્યુટરના કી-બોર્ડ પર ફક્ત આંગળીઓ ફેરવતાં-ફેરવતાં જ આ કસબનો ઉપયોગ

કરીને, શબ્દાર્થ, બેડણી અથવા વિરુદ્ધાર્થો અહીં મળી આવે છે. અહીં-તહીં-સર્વત્ર વ્યાપેલાં ગુજરાત અને ગુજરાતી જમાતને, આમ, આ ભાતીગળ કામથી અપરંપાર સરળતા થશે.

ગુજરાતી રાજભાષામાં વહેવાર કરતી ગુજરાત સરકાર તેમજ તેનાં અનેકવિધ ખાતાંઓ અને રાજ્યભરના સરકારી દફતરો ઉપરાંત ભાષા-સાહિત્યને ક્ષેત્રે કામ કરતી નાનીમોટી ઐચ્છિક તથા શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને માટે, આથી, વધુ સારી રીતે તથા ઝડપથી કામો નિપજવવાનું બનવાનું છે. આ પ્રકલ્પ ગુજરાતી ભાષાના વિકાસમાં ફાળો આપશે તથા દેશવિદેશમાં ઠરીઠામ થયેલાં અનેક ગુજરાતીઓને, ગુજરાતી ભાષામાં રસ લેનારાંઓને મદદરૂપ થઈ શકે એવી બધી ક્ષમતાય એમાં ભરી પડી છે.

અંદાજે વીસ લાખ ઉપરાંત સંજ્ઞાઓ અને શબ્દો આ પ્રકલ્પમાં ગોઠવાયાં છે. અંગ્રેજીમાંથી ગુજરાતીના ૩૨,૦૩૪, ગુજરાતીમાંથી અંગ્રેજીના ૪૭,૯૩૬, ગુજરાતીમાંથી ગુજરાતીના ૧,૪૯,૭૦૯, વિરુદ્ધ શબ્દો ૫,૧૪૪ તેમજ રૂઢિપ્રયોગો ૧૫,૬૯૪ જેવડી સંખ્યા થવા જાય છે. ઈન્ટરનેટી ગુજરાતી સામયિક ‘કેસૂડાં’ના તંત્રી કિશોર રાવળ કહે છે તેમ આપણા માટે આ અણમોલ સોગાદ છે. હાલને તબક્કે આ સામગ્રીને ઈન્ટરનેટ પર gujaratilexicon.com નામક એક વેબસાઈટ પર મૂકવામાં આવી છે. આ વેબસાઈટ પર એ સામગ્રી પાથરી હોવાથી દુનિયામાં ગમે ત્યાં એ વાંચી શકાય છે.

આપણી ભાષાઓ માટે વિવિધ જાતના ફોન્ટને કારણે ઝંઝટ થાય છે. આમાં આધુનિક ટેકનોલોજી અપનાવી ‘યુનિકોડ’નો ઉપયોગ કર્યો છે, જેથી વાંચવાનું સરળ થઈ ગયું છે. વળી, ભૂલો સુધારવા માટે બીજી આવૃત્તિ બહાર પડે તેની વાટ જોવાની જરૂર નથી. જેમ-જેમ ભૂલો મળતી જાય તેમ-તેમ એ સુધારી શકાય. ગુજરાતી શબ્દો લખવા માટે સરસ મજનું ‘કી-બોર્ડ’ બનાવાયું છે. એટલે ‘માઉસ-કી’ દાબી આસાનીથી અને કોઈપણ જાતની તાલીમ વગર પણ આ વાપરી શકાય છે. સાધનનો ઉપયોગ કરનારને સરળ સૂચનો આપવાની પણ એમાં વ્યવસ્થા મૂકવામાં આવી છે.

કિશોર રાવળ લખે છે : “મોટા ભાગના લોકોને ખબર હોય છે, થેસોરસ શું છે ? તે છતાં ન જાણતા હોય તેમને માટે બે શબ્દો કહું ? થેસોરસ એટલે હૈયે છે અને હોઠે નથી, એવી એક મૂંઝવણ શબ્દ શોધવા માટે મનમાં ઊભી થાય તેનો ઈલાજ. મનમાં આવતો એ સંદર્ભનો એક શબ્દ આપો અને એ શબ્દ પરથી જે-જે દિશામાં તરંગો ઊમટે, જે-જે વિચારધારાઓમાં ફાંટા પડી શકે એ બધાનો એક ઢગલો તમને પીરસે એ થેસોરસ.”

દરમિયાન ગઈ દિવાળીએ રતિલાલ ચંદરયાએ શુભકામનાઓ દર્શાવતો એક કાગળ મિત્રવર્તુળને લખેલો. એમાંથી આરંભના ત્રણ ફકરાઓ અહીં લઈએ :

“આ મહિને હું ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ્યો. બે વરસ પહેલાં કરાવેલી બાયપાસ સર્જરી પછી મારી ગાડી આમ તો બરોબર ચાલતી હતી, પણ હમણાં-હમણાં એ જરા ખખડાટ કરવા લાગી છે. પણ કંઈ વાંક છે ? પાર્કિંગ ઘસાઈ ગયા છે. મોડેલ વીસમી સદીની શરૂઆતનું છે. ઘસારો તો લાગે જ ને ! બદલાવવા માટે નવા પાર્કિંગ મળે નહીં. એટલે કાળજી લઈને કોઈ અકસ્માતનો ભોગ ન થવાય તે માટે સચેત રહેવાનું. પણ ક્યાં, ક્યારે, કોઈએ આ વિષે બાંધધરી આપી છે ?

સદ્ભાગ્યે મારા કમ્પ્યુટરનું મગજ સાબૂત છે. ક્યારેક મારી મેમરી ચિપ્સ દગો દે છે. પરિણામે જૂની સાયવીને રાખેલી અગત્યની વસ્તુઓ ભુલાઈ જાય છે. નવી-નવી વસ્તુઓ આવતી જાય છે. પણ પોતાની મેળે જ મેમરી એક ધનેડું ફેંકે એમ ફેંકી દે છે. મેન્યુઅલ કહે છે કે મેમરી સતેજ અને કાયમ પ્રવૃત્ત અને સજાગ રાખવી. હું બહુ નિષ્ઠાથી પ્રયત્ન કરતો રહ્યો છું અને નવા-નવા વિચારોનું નવનીત-મંથન કરતો રહ્યો છું, પણ લાગે છે કે હવે એ નવા વિચારો તદ્દન રદી જેવા, બિનઉપયોગી હોય છે અને ખાલી શક્તિનો વ્યય કરાવે છે.

૨૦૦૫નું વર્ષ ખૂબ જ ફળદાયક નીવડ્યું છે. નવી ડિક્શનરી સમાપ્તિ સુધી પહોંચી છે. તેને વેબસાઈટ પર જાહેરમાં મૂકી છે. હમણાં કમ્પ્યુટરના જાણકાર, ઉત્સાહી એક જૂથ ‘ઉત્કર્ષ’નો પરિચય થયો છે. એમણે કમ્પ્યુટર માટે એક સરસ ગુજરાતી ઓપરેટિંગ સિસ્ટમ બનાવી છે. આપણને ગૌરવ થાય તેવું કામકાજ છે. એમણે આ પ્રવૃત્તિમાં રસ દર્શાવ્યો છે. ગુજરાતી લેક્સિકોનની જવાબદારી એમને સોંપી મુક્ત થઈ જવાની વાટાઘાટો ચાલે છે.”

‘ઉત્કર્ષ’ના નેજા હેઠળ હવે એક સી.ડી.માં આ ડિક્શનરી, સ્પેલચેકર અને તેમની ઓપરેટિંગ સિસ્ટમ બહાર પડે છે. આ સાધનો મેળવવા આવેલી દાનની રકમના ભંડોળને આ પ્રવૃત્તિઓની સહાય માટે વાપરવાનો ઈરાદો છે.

સમય-સમય પર આ આખા પ્રકલ્પને સંવર્ધિત અને અદ્યતન કરતા રહેવાની પૂર્ણ પ્રતિબદ્ધતા પણ અમે જાહેર કરીએ છીએ.

આ સમૂહા પ્રકલ્પની વિશેષ વિગતો અને તે કામની સી.ડી.ની નકલ મેળવવા ચંદરયા ફાઉન્ડેશનનો અને/અથવા ‘ઉત્કર્ષ’નો સંપર્ક કરવો. નામ-સરનામું આ મુજબ છે :

Chandaria Foundation,
12, Sudhakar, 26, Narayan Dabholkar Rd.,
Mumbai-400 006
Phone No:2363 4867 / 2364 0724
E-mail:<comcraft@vsnl.com>

Utkarsh - Radix Solutions,
104, Kent Gardens, 51st Rd.,
TPS3, Borivali (W), Mumbai-400 092
Phone No:2899 0490 / 2899 0507
E-mail:<support@utkarsh.org>

*

“ગુજરાતી પૂરી કે અધૂરી, એ વિષે વિવાદ કોઈ વેળા સાંભળવામાં આવે છે. કહેવત છે કે, યથા રાજ તથા પ્રજા; યથા ગુરુ તથા શિષ્ય:. એમ જ કહેવાય કે, યથા ભાષક તથા ભાષા - જેવો બોલનાર તેવી બોલી...”

‘ગુજરાતી ભાષાનું વ્યાકરણ’ પુસ્તકમાં તેના કર્તા રેવરન્ડ જોસેફ વાન સોમરન ટેલરે, ઈ.સ. ૧૮૬૭માં, આમ લખ્યાનું ‘સાર્થ ગુજરાતી બેડણીકોશ’માં નોંધ્યું છે. એમની આ પ્રાર્થનામાં અમે પણ સામેલ છીએ. વધુમાં એ કહેતા હતા :

‘ગુજરાતી આર્યકુલની - સંસ્કૃતિની પુત્રી - ઘણી ઉત્કૃષ્ટ ભાષાઓની સગી ! તેને કોણ કદી અધમ કહે !

‘પ્રભુ એને આશીર્વાદ દેજો. જુગના અંત સુધી એની વાણીમાં સદ્-વિદ્યા, સદ્જ્ઞાન, સદ્ધર્મનો સુબોધ હોજો. અને પ્રભુ - કર્તા, ત્રાતા, શોધક - એનું વખાણ સદા સુણાવજો.’

□□□

કેળવણી એક લડત છે. શિક્ષકો પક્ષ હારી બસશે, તો જગતની શક્તિ નામશેષ થઈ જશે. એક જ રસ્તો છે. ફરીફરી સમજાવો, ફરીફરી જાગૃત કરો, અકથ્ય ધીરજ ધરો.

- કાકા કાલેલકર

મુકીમાં રાખતાં તો માટીની પાંદડી
ને વેચ્યે ફોરમનો ફાલ.
ગમતું મળે તો અલ્યા, ગુંજે ન ભરીએ,
ને ગમતાંનો કરીએ ગુલાલ.

- મકરન્દ દવે